

vremenima primitivne kulture predstavljala završetak niza Brojeva i da je ona time postala apsolutni izraz savršenstva i apsolutnog totaliteta, onda se protiv ove teorije, koja između pojma trojnosti i beskonačnosti prihvata na kraju čisto misaoni i spekulativan spoj, mogu navesti važne znamenke²⁵). No, ipak ostaje podela na dve različite grupe »svetih« brojeva, i njihove različite duhovno-religiozne izvore. Kad je reč specijalno o broju tri, istorija osnovnih religioznih predstava ukazuje na to da je čisto »integralno« značenje, koje on dostiže i razvijenoj religioznoj *spekulaciji*, samo kasna i posredna posledica koja izrasta iz jednog drugog, u neku ruku naivnog odnosa. Ako se *filozofija* religije udubljuje u tajne božanskog trojstva, ako ona to jedinstvo određuje trojstvom oca, sina i duha, onda *istorija* religije podučava da je to trojstvo prvobitno sasvim konkretno shvaćeno i isto tako i osećano: to su sasvim određeni prirodni »oblici čovečjeg života« koji u njemu nalaze odraza. Pod spekulativnim trojstvom oca, sina i duha, kao ispod lakog vela, svetluca prirodno trojstvo oca, majke i deteta. Ovo osnovno shvaćanje naročito je vidljivo u uobličavanju božanskog trojstva u krugu semitskih religija.²⁶) U svim tim primerima pokazuje se neka svojstvena magija broja koja omogućuje njegovu pojavu u carstvu duha i u sklopu čovečje svesti kao osnovne moći. Ta magija se pokazuje kao sredstvo povezivanja kojim se različite snage svesti upliću jedne u druga i kojim se zatvaraju krugovi *oseta*, vida i opažanja, u jedno jedinstvo. Ovdje se broju pripisuje funkcija koju pitagorejci pripisuju harmoniji. On je »sedinjavanje različitih i sklad različito uštirnanih stvari« (Philol. fr. 10); on deluje kao magična vrpca koja ne samo da vezuje stvari u sebi, već ih »dovodi u duhovni sklad«.

* Svastika — kukasti krst, prvobitno: znak Sunca; u Hitlerovoj Nemačkoj simbol nacionalističkog pokreta (prim. pev.)

BELESKE:

- 1) Philolaos, fragm. 11 (Diels 32, B 11)
- 2) Podrobnije o ovome u spisu *Zur Einsteinschen Relativitätstheorie* (O Einsteinschjovj teorii Relativiteta), Berlin 1921, S. 119 ff.
- 3) Pogledaj sv. I st. 192 ff.
- 4) Pogledaj st. 69 ff.
- 5) Uporedi posebno primere koje je dao Levi Bril (*Mišljenje naroda u prirodnom stanju*, st. 178 ff) za te »individualne fizionomije« koje pripadaju pojednim brojevima u mitskom mišljenju.
- 6) Uporedi, na primer, primedbu *Mc Gee, Primitive numbers*, 19th Annual Rep. of the Bur. of Ethnol., Washington 1900, st. 825 ff.
- 7) Philolaos, fr. 11 (Diels 32 B, 11).
- 8) Da se ideja »trojstva« nalazi na sasvim primitivnom stupnju religioznog razvoja, naglašava Brinton; *Religions of primitive peoples*, st. 118 ff. i za ovu činjenicu traži jedno sasvim apstraktno objašnjenje, pokušavajući da to svede na oblik i svojstvenost fundamentalnih »zakona mišljenja«. (Uporedi dalje st. 181 ff.).
- 9) O značenju i širenju sedmice kao svetog broja Franz Bolls, članak *Hebdomas in Pauly Wissowas Reallexikon* klasičnog doba, tom VIII, Sp. 2547 ff. Pogledaj takođe Ferd. v. Andrian: *Die Siebenzahl im Geistesleben der Völker* (Broj sedam u duhovnom životu naroda), *Mitteilungen der Anthropol. Gesellschaft in Wien*, Bd. XXXI, Wien 1901.
- 10) Philolaos, fr. 20 (Diels 32 B 20).
- 11) Dokazi kod Jos. Sauer: *Symbolik des Kirchengebäudes* (Simbolika crkvenih građevina), st. 76 i kod Boll: *Die Lebensalter* (Doba života), Leipzig 1913, st. 24 f.
- 12) Pogledaj W. H. Roscher: *Die eneadeischen und hebdomadischen Fristen und Wochen der ältesten Griechen u. Die Sieben- und Neunzahl im Kultus und Mythos der Griechen* (Eneadeški i hebdomadski rokovi i nedelje najstarijih Grka i sedam i devet u kultu i mitu Grka). Abh. der Kgl. Sächs. Ges. der

Wiss., Philol.—histor. Kl., XXI, 4 u. XXIV, 1). Za germansku religiju Karl Wienhold: *Die mystische Neunzahl bei den Deutschen* (Mitski broj devet kod Nemaca), Abh. der Berlin. Akad. d. Wiss. 1897. O sedam i devet faza u astrologiji vidi Bouché-Leclercq: *L'astrologie grecque* (Grčka astrologija), Paris, 1899, st. 458 ff., 476 ff.

- 13) Pogledaj sv. I, st. 187 ff., 203 ff.
- 14) Dopune za ovo vidi kod Buckland: *Four as a sacred number*, Journ. of the Anthropol. Instit. of Great Britain, XXV. 96 ff. i kod *Mc Gee: Primitive numbers*, a. a. O., st. 834.
- 15) Prilog za ovo de *Grot: Universismus*, st. 119; *The religious system of China I*, 316 ff.; bliže u mojoj studiji *Begriffsform im mythischen Denken*, st. 26, 60 f.
- 16) Uporedi Mooney: *Sacred formula of the Che. rokes*, 7th Ann. Rep. of the Bur. of Ethnology (Smithson. Inst.), S. 342.
- 17) Nešto bliže o ovome vidi u odeljku *Symbolik der Himmelsrichtungen* (Simbolika strana sveta) u Joseph Sauer: *Symbolik crkvenih građevina*, S. 87 ff. (uporedi gore S. 126 f). O značenju i širenju svastike uporedi Wilson: *The Swastika the earliest symbol and its migrations*, Washington 1906.
- 18) Pogledaj *Chusing: Outlines of Zuni Creation Myths*, (uporedi gore S. 114)
- 19) Uporedi gore S. 133 ff.
- 20) O označavanju meseca kao »merila« vremena u indogermanskim jezicima i u egipatskom, uporedi W. H. Roscher: *Die eneade, und hebdomadischen Fristen und Wochen bei den ältesten Griechen*, S. 5; za semitske jezike, pogledaj Joh. Hehn: »*Siebenzahl und Sabbat bei den Babyloniern und im alten Testament*«, Leipzig 1907 S. 59 ff (Broj sedam i sabat kod vavilonaca i u starom testamentu)
- 21) Uporedi Wilhelm Flüess: *Der Ablauf des Lebens, (Istek života)* Beč 1906 i Hermann Swoboda: *Das Siebenjahr, Untersuchungen ueber die zeitliche Gesetzmässigkeit des Menschenlebens*, (Sedma godina, ispitivanja o vremenskoj zakonitosti u ljudskom životu) Beč i Leipzig 1917.
- 22) Materijal za odlučivanje po ovom pitanju je potpuno obraden u Bolovom članku *Hebdomas bei Pauly-Wissowa*, (Hebdomas kod Pauly-Wissowa) pogledaj i kod Roscher: *Eneade Fristen*, S. 71 ff. i *Hehn*, aa O, S. 44 ff.
- 23) Bliže o ovome kod Roscher: *Die Hippokrat Schrift von der Siebenzahl*, (Hippokratov spis o broju sedam) Abh. der Kgl. Sächs. Ges. d. Wissensch. XXVIII, 5 Leipzig 1911, S. 43 ff.
- 24) O teoriji »klimakternjskih godina« u antičkoj medicini i njeno dalje razvijanje, pogledaj Boll: *Die Lebensalter, (Doba života)* S. 29 ff; Uporedi takođe Bóche—Leclercq: *L' astrologie grecque*, S. 526 ff. —Uostalom stvarni mitski »osećaj faza«, koji smo upoznali kao sastavni deo mističnog opažanja vremena, kod takve podele života u karakteristične, oštro odeljene delove, ne ostaje na tome već može da se sledi i to ne retko sve do vremena pre rođenja. Već u nastajanju fetusa vlada ritmičko pravilo koje prati čoveka od trenutka njegovog dolaska na svet pa kroz njegovo postojanje u tom svetu. Izgleda da se tako shvatanje o razvoju fetusa u majčinom telu, zasniiva na poštovanju koje uživa broj 40, naročito u krugu semitske religije. Značenje tog broja se zasniiva verovatno na tome, kako je to Roscher označio, da je rok trudnoće, koji je utvrđen 280 dana, podeljen na sedam istih delova od po 40 dana, a svakom od delova je posvećena naročita karakteristična funkcija za čitavo postojanje i sazrevanje ploda. Uporedi Roscher: *Die Zahl 40 im Glauben, Brauch und Schriftum der Semita*, (Broj 40 u veri, običajima i pismu Semita, Kgl. Sächs. Ges. d. Wiss. XXVII, 4: Leipzig 1909, S. 100 ff.
- 25) Pogledaj *Usener: Dreiheit* (Trojnost) prvo u Rajnskom muzeju N. F. Sveksa LVIII); za etnološku kritiku o Uzenerovoj teoriji pogledaj na primer Levy Bruhl: *Das Denken der Naturvölker*, S 180 ff. (*Mišljenje primitivnih naroda*)
- 26) Dokazi za ovo su skupljeni u monografiji Ditlef Nielsen: *Der dreieinige Gott in religionshistorischer Beleuchtung* (Bog u tri lica u religiozno istorijskom svetu) Bd. I: *Die drei göttlichen Personen*; Kopenhagen 1922.

(Iz knjige »PHILOSOPHIE DER SYMBOLISCHEN FORMEN«)

Prevela sa nemačkog LJUBICA RAJINAC

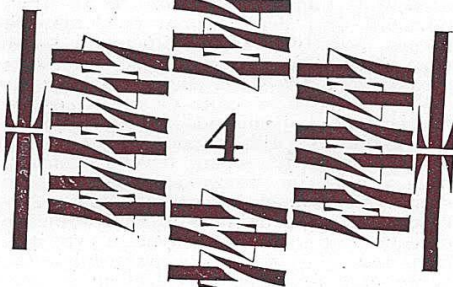
GABRIJEL ŽERMEN

BROJEVI U GRČKIM MITOVIMA I KULTOVIMA

MITOVI

Trijada je grupisanje božanskih, ili samo natprirodnih bića, koje se susreće pod vrlo različitim podnebljima. Helada u tome nije izuzetak.¹⁾

Trijade velikih bogova ne postoje u pravom smislu reči. Leta i njena deca očigledno predstavljaju za helensko verovanje grupu sjedinjenu u jednu istu pobožnost; Homerova *Himna gelfskom Apolonu* je u tom pogledu karakterističan dokumenat. U Eleuzini se iza dveju boginja jasno ocrtava treća ličnost, Demofon u Homerovoj *Himni*, triptolem i kasnije Dionizis. Ali to su, u oba slučaja, obična grupisanja, koja predstavljaju izraziti trojni istaknuti karakter, jednim sakralnim epitomem. Ne treba izgubiti iz vida podelu sveta između tri brata, Zeusa, Posejdana, Hada. Ako to i nije isto tako jedna trijada u pravom smislu reči, onda je to, u najmanju ruku, ako se može upotrebiti jedan takav izraz (ali ono što je u njoj komično vrlo dobro pokazuje, i sasvim tačno, o čemu se radi), »božanski triumvirat«.

Pogledajmo ipak *Teogoniju*. U njoj se mogu uporediti šest eksplicitnih trijada; Kiklopi, Persefone, Gorgone, Here, Mojre, Gracije. Ali, s druge strane, poema često pozajmljuje od božanstva grupe od po tri deteta (epski broj), koje ne formiraju prave nedeljive trijade. To su kćeri Taumanta i okeanske nimfe Elektre: Iris, Ajlopa, Okipea (ali ove dve poslednje imaju obično samostalno postojanje pod imenom Hapije); čudovišta poreklom od Tifona i Eshidne: Ortro, Kerber, i Hidra; Tejina deca: Helije, Selena i Eoja; tri kćeri i tri sina Pee i Krona: Ishij, Demetra, Hera, Had, Posejdon, Zevs (u tom slučaju dolazi se do epskog broja šestoro (dece); Zevsova i Herina deca: Arej, Heba, Hefest; deca Areja i Afroдите: Foba; Dejmoa i Harmonija.

Ta brojčana šema se naročito nameće kad je reč o malim, ženskim i nevinim božanstvima²⁾: pored ovih koje smo već naveli, nailazimo na Erineje, Graje, Muze prema tradiciji iz Beotije³, Hesperide, i manje univerzalne figure, Trije iz Delfa, Praksiteje iz Haliartosa, Epitemide iz Argosa, ili čak anonimne junakinje kao što su tri Partenaje iz Beotije i, u Sireni, tri »junakinje zaštitnice Libije«⁴. Lokalno oklevanje o stvarnom broju tako grupisanih bića teži da pokaže da je trijada morala da se proširi analogijom tamo gde nije bila izvorna⁵. S muške strane, jedva se mogu dodati, kao zaista božanske trijade, samo Kabeiri, figure jednog, poreklom misterioznog kulta, i dosta neodređena bića kao što su Tritopatori⁶).

Ali, kao broj koji određuje mitske porodice često polubožanske, 3 ima uspeha, o kome *Teogonija* već daje izvesnu ideju. Sledeće nabranjanje, koje neće biti kompletno, svedočiće o tome: Zevsovi i Europini sinovi

(Minoj, Radamanat, Sarpedon?), sinovi Agnora i Telefase (Kadmo, Fojniks, Kilik), Minjadros kćeri (Argolide: Argolos, Hersa, Pandrosos), Erehtejeve i Leosinine (tri atinske tradicije), Proitove (arijenska legenda), Pandionova i Keleosina deca (još Atika), Heraklova i Megarina, Heraklova i Medejina, Heraklova i deca mlade Skićanke čije je telo bilo polovina žensko a druga polovina telo zmije⁸).

Izobilje ovih primera bilo u starim tekstovima, kao što je *Teogonija*, bilo u legendama ukorenjenim na jednoj određenoj tački grčke teritorije, i za koje možemo biti sigurni da potiču iz daleke prošlosti rase, dovoljno je da ukaže da ne možemo ograničiti trijadu sa htoničnim bićima⁹, niti, uprkos izobilju ženskih likova, napraviti od toga apanažu uzaludno izgleda pokušaj utvrđivanja tipa božanstva od kog se ona širila. Možemo samo konstatovati istovremeno njeno širenje i, drugorazredno mesto koje zauzima.

Pored rigorozne tendencije da pripišu bogovima svoj estetski kanon ljudskog tela, poznato je da su Grci znali za nekoliko predstavljanja božanstava sa višebrojnim udovima, tipova za koje bismo lako mogli povesti da su vrlo arhaični zbog njihovog izuzetnog karaktera. Najpoznatije božanstvo sa tri oka je Zevs Triopas iz Argosa¹⁰), za koga tradicija kaže da dolazi iz Troje, što pretpostavlja neko egejsko ili azijsko, u svakom slučaju, nehelensko poreklo. Paralele tih figura se nalaze samo, verujemo, u Indiji, gde treće oko predstavlja organ prirodne spoznaje, ali je nažalost nerešiv problem da li su Grci ikad pridavali nekakav smisao trećem oku Triopasa. Zna se takođe da postoje forme *Trikel*, tronoge, čija nam egzaktna uloga još izmiče. Sto se tiče troglavih Hekata i Hermesa, možda tu treba tražiti, više nego arhaizam, ležernu interpretaciju uloge koju su oni imali kao božanstva raskršća (koja su u Atici, evocirala samo ideju triju puteva, trivija).

Necemo se uopšte čuditi da broj 3 naprotiv, rado vlada deformacijama čudovišta: 3 Himerine glave, Ehidnine glave i njenog sina Kerbera¹¹), 3 glave i 3 tela Gertionova.

Među legendama u kojima se pojavljuje broj 3, treba razlikovati slučajeve gde je on zaista činilac, i zbog toga ima zaista izgleda da potiče iz davnina, i slučajeve gde on predstavlja neku vrstu ornamenta: može se uvek poverovati da je došao u naraciju po epskoj šemi, i onda on samo svedoči o svojoj stalnosti i popularnosti¹²). Uzećemo dva dobra primera koji se nalaze u legendi o Heraklidama. Prvi je računanje vremena, koje ima, to smo već uočili, nekoliko epskih paralela. Hilije, sin junaka i Dejaneire, pitao je Apolona kad će dobiti svoje nasleđe, Peloponez. Proročanstvo mu je savetovalo da čeka treću žetvu. Pošto nije bio dovoljno suptilan, on je pošao u napad trećeg leta i izgubio bitku jer se radiilo o »žetvi ljudi«. Onda je treća generacija Heraklida pošla u pohod. Pošli su sa jednim dobrim božjim savetom: da uzmu za vođu čoveka sa tri oka. Kad su sreli slepog Oksilosa na mazgi, znali su da u njemu prepoznaju božjeg izaslanika¹³).

Broj 9 je imao manje sreće od broja 3 u formiranju sakralnih grupa: Muza, to smo već videli, bilo je možda samo 3 u početku; nabrojeno je 9 Kureta, ali broj možda nije tako star kao legenda. Među poznatim čudovištima, samo možda Hidra iz Lerna ima 9 glava, kojih će biti 7 u drugim verzijama.

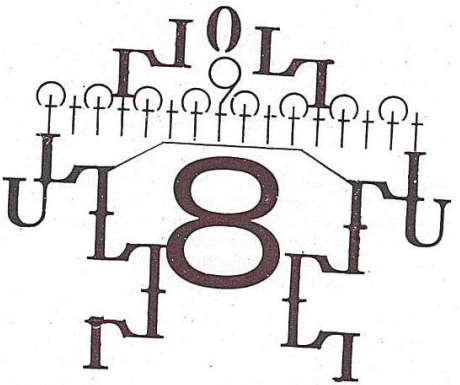
Naprotiv, u mitovima kao i u epopejama, vreme se često meri brojem 9. Dve najpoznatije tradicije Grčke spadaju u taj domen. Demetra traži 9 dana svoju kćer koja je bila nestala; Letine muke, kad rađa svoju decu, traju 9 dana i 9 noći. Smatralo se da su se Muze rodile zato što je Zevs proveo 9 noći pokraj Mnemosine, ali je ova legenda, svakako, nastala zbog broja božanstava i to je jedina vrednost legende. Naprotiv, posvetićemo više pažnje *Teogoniji*, jer se niukom slučaju ne radi o nedavnom pronalasku, već o starim verovanjima: prema tom verovanju, rastojanje od neba do zemlje, zatim rastojanje zemlje od Pakla, meri se padom jednog nakovnja, koji traje 9 dana i 9 noći. Bog koji se bio zakleo Stiks, nije održao

reč, bio je 9 godina bolestan i progan od bogova; dolazi među njih tek desete godine¹⁴). Ako je borba između Titana i Bogova trajala »punih deset godina«, to je verovatno samo zbog ekstenzivnosti tog običaja¹⁵). Apolonova služba kod Admeta je takođe određena na 9 godina.

Zapazićemo isti ritam u tradicijama koje se odnose na prošlost ljudi više nego na bogove: potop je besneo 9 dana i 9 noći; Uobat je primio Belefonta na 9 dana, da bi sačekao deseto jutro kad ga je poslao da napadne Himeru; Atinjani su davali svakih 9 godina obavezne žrtve Minotauru. Možda se zbog nedavnog širenja sistema pretpostavlja da su Tirezijasi i Orfej živeli 9 generacija: obično se ne susreću čudesa ove vrste u drevnim grčkim tradicijama, čak i kad se radi o bogovima.

Broj 12 se nalazi samo u klasičnom dobu, sa velikim Bogovima (6 bogova, 6 boginja), njihovim neprijateljima Titanima (po 6 od oba roda), Niobidama koje se dele na isti način. Herkulovih 12 zadataka jedva treba da se i navode. Proročanstvo je odredilo bogu za izvršenje zadataka trajanje od 12 godina. Podsetićemo se takođe Nelejeve dece kojih je bilo 12.

Izgleda da se broj 7 manje upotrebljava u mitovima nego serija 3—9. Klasičnoj grupi božanstava koju smo maločas pomenuli, možemo samo da suprotstavimo 7 Plejada,

i, u izvesnim registrima, 7 Hijada, Atlasovih kćeri, 7 Helijada, kćeri Sunca i nimfe Rodos. Drugi ansambli: 7 Muza (na Lezbosu i na Siciliji), 7 Hesperida i, sa muške strane, 7 Titana, 7 Koribonata, 7 Vetrova, poreklom iz pećine sa 7 položaja, ili se mešaju sa drugim manje upotrebljivanim brojevima, ili se pak nalaze ne tako često u jednoj određenoj brojevanoj formi. Oni, dakle, samo potvrđuju permanentnost šeme tokom vekova.

Istorija kolonizacije Libije, kakva se priča u Teri i koju navodi Herodot, pripisuje polazak prvih kolonizatora jednoj suši koja je trajala neprekidno 7 godina, koja je svela vegetaciju ostrva na jedno jedino stablo, i takođe se određuje rok od 7 godina između prve kolonizacije i osnivanja Sirene. Celim ovim poduhvatom je vladalo proročanstvo iz Delfa, i ne čudimo se da u njemu nađemo jedan broj za koji je apolonski kult imao osobitu naklonost.

Što se tiče broja 7 primenjenog na grupe ljudi, dva primera se ističu svojom tradicionalnošću. Atinska tradicija zna za »dvostrukom sedmicu« žrtava koje su određene Minotauru: 7 mladića i 7 devojaka (tom zbiru od 14 treba dodati 14 mladih Lidana koje je trebalo spaliti sa Krezom). Legenda Sedmorice protiv Tebe (i 7 vrata grada, nesovjorice od vojskovođe koji ih napadaju) nije ništa manje upečatljiva.

Češće nego u epskoj upotrebi, 7 je ponekad služilo za nabiranje dece istog porekla, kod ljudi junačke epohe kao i kod bogova. To nije slučaj sa Asklepiosom, Nestorom (koji ima 6 sinova u epopeji), Ajolom; Merop i Klimena, vladari Etiopljana imaju 7 sinova.

U seriji koja izima 5 za bazu, samo je broj 50 dobro predstavljen. Kad je Hermes

koji je bio pobegao iz kolevke, pokazao svoje prerano sazrele instinkte i ukrao jedan deo Apolonovog stada, odveo je grupu od 50 krava. Ali tim brojem se broje naročito poznate porodice: 50 Nereida, 50 Danaida i 50 Ediptosovih sinova, 50 Testijevih kćeri. Po jednoj tradiciji iz Elijade, Endimion i Selena su izrodili 50 kćeri. Džin Palas je imao 50 sinova. Ako, u epopeji, Prijamovo potomstvo prevazilazi sve ostale u broju, u odnosu na tu mitološku celinu ono se izdiže na nivo božanskih ili herojskih potomaka.

Čudovišta takođe ulaze u tu seriju: Kerber ima 50 glava; Kot, Brijare, Gies, imaju po 50 glava i 100 ruku; Tifije je nosio na ramenima 100 zmijskih glava a ni Argos, kao što je poznato, nije imao manje očiju. Da su te figure često našle svoj plastični izraz u grčkoj umetnosti (to jest naročito na vazama) induske statue bi nam izgledale manje čudne i manje bi bilo rastojanja između mitoloških imaginacija tih dveju grupa naroda.

Najzad, potomstvo Okeanosa i Tetide: njihovih 3000 sinova (Flevi) i 3000 kćeri (Okeanide) čine jedan zaista uzuzetan slučaj, koji se takođe približava arijevskom Orijentu, obimnošću navedenih cifara.

KULTOVI

Ako danas verujemo da su pesnici izmislili mitove, mogli bismo onda da pretpostavimo da su priče koje su nam sačuvali te mitove pretrpele uticaj epskih upotreba i, kad se radi o manje važnim detaljima, teza ne izgleda neverovatna. Ali religiozni propisi ne bi smeli da trpe uticaj onoga što danas nazivamo literaturom (termin koji ne treba uostalom preneti u najstarija vremena na sa njegovim modernim impliciranjima). Ako dakle pronalazimo u religioznim činjenicama preimuznost istih brojeva koji su do sada privlačili našu pažnju, imaćemo dokaz da zaista pripadaju tom sakralnom fondu. Podaci će se samo umnožiti i precizirati.

Ljudi iz Antike, koji nisu bili naročiti specijalisti u pogledu brojeva, primetili su u jednoj već dosta davnoj epodi, da je broj 3 bio cenjen u kultu. »Služili smo se njime u religioznim ceremonijama«, priznavao je Aristotel. Oni su doista određivali u isti mah aktove, grupu svetštenika koji služe službu, sakralna vremena.

Za najjednostavniji i najčešće ponavljani religiozni akt, žrtvu u vidu vina, *Odiseja* već potvrđuje njeno trostruko ponavljanje u evociranju Mrtvih. Sa svoje strane, pobožni Sofokle je dao u *Edipu na Kolonu* detaljni pokojnički ritual koji je starac priredio Eumenidama: on sadrži tri žrtve u vidu vina po upotrebljenom sudu (broj tih vaza nije preciziran) i polaganje na zemlju 3 puta 9 maslinovih grana. Pošto se radi o religioznoj brizi pesnikovoj i o njegovoj naročitoj pažnji kojom je precizirao detalje jedne ceremonije koja se uostalom događa u njegovom rodnom kraju, sve nas navodi da verujemo da ništa nije dodao ili izmislilo. Poznato je, preko brojnih starih tekstova, da su na gozabama, 3 žrtve u vidu vina značile kraj prvog dela.

U trostrukom pozivu upućenom ratnicima koje su Kikoni ubili, prepoznali smo, izgleda, pomoću tumača klasičara, jednu ritualnu naviku, kasnije nestalu. Naprotiv, običaj koji je primećen kod Homera, da se proglasi tri puta srećnim onaj kome želimo da čestitamo nešto, ostao je. Može se još primetiti izvesna tendencija ka prizivanju triju božanstava kao potvrdu neke zakletve. Ovde dolazimo do granične tačke gde postaje teško određivanje razlike da li zaista treba govoriti o obredu ili o jednom jezičkom fenomenu, nekoj vrsti besedičke anafore, na koju se odnose estetska osećanja. Isto tako, kad se radi o gestu, u trenutku neke religiozne akcije, u njenom poreklu, kad grčki borac treba da obori tri puta svog protivnika da bi bio proglašen za pobednika, može se s pravom oklevati između ritualnog objašnjenja i obične želje da se pokaže nesoporna nadmoćnost jednog borca dajući istovremeno drugom sve mogućnosti za pobedu, namera zbog koje se i danas mnoge

vrste igara odvijaju u tri etape. Ono što je izvesno, to je preterano širenje, tokom vekova, množenja sa brojem 3; zbog toga je Plutarh rekao: »Kod nas je uobičajeno, da bismo izrazili množenje, da upotrebljavamo broj 3«.

Taj broj nije odsutan ni u onoj drugoj kategoriji religioznih aktova tako čestih kao što su žrtvovanja životinja. Euripid u *Moliteljkama* preporučuje Teseju preko Atine žrtvovanje triju ovaca, da bi potvrdio zakletvu o miru između Atine i Argosa. Isto tako, žrtvovanjem triju jagnjadi u *Ilijadi* potvrđuje se primirje između Trojanaca i Ahejaca. Tragično i epopeja su u uskoj vezi sa realnošću. Žrtvovanje triju žrtava prate često zakletve, ali se to žrtvovanje sastoji iz triju *različitih* muških žrtava. To su najčešće bik, ovan i vepar. Taj skup se susreće kao žrtva svim božanstvima, sem Zevsu i, naročito Atini, kojoj se uopšte nisu žrtvovali mužjaci.

U Grčkoj je primećeno veoma malo primera ritualnih obreda oko nekog svetog mesta. Videli smo da *Ilijada* navodi jedan primer, specijalno surov na arhaičan način, kad pokazuje Ahila koji svakog dana vuče 3 puta Hektorov leš oko Patroklovog groba. Nailazimo još u jednom pogrebnom obredu, istorijski, na isti broj potvrđen u Delfima, u trostrukom jahanju Efeba oko Neoptolemovog groba, pre žrtvovanja. Iako na Kipru može da se okleva prilikom određivanja tačnog porekla, rituala, upoređićemo slično hodanje ljudske žrtve koje je, u Salaminu na Kipru, bilo primenjeno na Diomeda. Retkost dokaza ne podrazumeva uvek običaj koji je ostao popularan u mnogim zemljama do naših dana; ali je on mogao iz ranijih vremena da bude blizak rustičnim i arhaičnim sredinama, u lokalnim obredima, više spontano nego obredno, i ti tekstovi nemaju nikakvog razloga da nam ga predaju.

Podela sakralnih glumaca u 3 hora primećena je u spartanskim Gimnopedijama. Jedan vrlo zanimljiv slučaj je dopro do nas zahvaljujući natpisu iz Magnezije u Meandru. Taj natpis nas obaveštava da je tamo osnovan praznik da bi se proslavila Dionizova eufanija i da su se obratili proročanstvu u Delfima da bi se utvrdili detalji o tome. Ono je propisivalo da se dovedu iz Tebe 3 Menade da bi se organizovale 3 Tijaže. Ako stavimo u vezu tu odluku, koju dugujemo jednom vrlo kompetentnom autoritetu u oblasti obreda, i tradiciju po kojoj bi prve bahanalije bile podeljene u 3 hora (koje su vodili Agaue, Ino i Otonoe) i činjenicu da su tragične i komične slučajnosti iz Atine, povezane sa Dionizijama, činile 3 hora, zaključićemo da je to jedna ritualna potreba svojstvena kultu tog boga koji zahteva organizaciju u 3 grupe.

Ne možemo mnogo da se zadržavamo na slučajevima gde je isti hram prikazivao 3 statue istog božanstva, praćenog uvek različitim epitetom, jer je teško saznati da li običaj dolazi iz davnih vremena ili je povezan sa izvesnom tendencijom relativno skorajšnjom (ona bi naročito postajala od V-og veka) koja je zahtevala da se »deli« na neki način samo božanstvo.

Konačno, kao regulator sakralnih vremena, broj 3 igra važnu ulogu. A religiozni praznici čiji povratak beleži bili su u isto vreme ustanove grada; ako postoji jedna tačka gde je bilo važno da se poštuju običaji, to je zapravo bila ta, pošto su blagonaklonost bogova i dobro države zavisili od nje. Ovde, kao i u posmrtnoj praksi, tako dragog srcu čovečanstva, dahi tradicije se suprotstavio invencijama, ali na možda još striktniji način, jer u kolektivnim činjenicama nije bilo mesta za fantazije koje su dolazile iz lične pobožnosti.

Triteride, praznici koji se proslavljaju svake treće godine, susreću se naročito u kultovima dvaju božanstava sa misterijama, Demetre i Dionizisa. To je bio slučaj sa boginjom i njenom ćerkom u Arkadiji, u Batosu, i verovatno u Feneosu za samu Demetru. S druge strane, Tesmoforije su bile sačuvali trajanje vremena od 3 dana u Abderi i u Sparti, a poznavali su ih, takođe, na početku i u Atini. Bahovske *triteride* su zapazene u Delfima, Tebi, Opuntu, Rodosu, kod Tračana, dalekih rođaka Grka, sa koji-

ma su vezani na poznat način, u grčkoj tradiciji, na početku dionizijskog kulta. Antestereije koje su trajale 3 dana, koje se nalaze među praznicima tog boga, ali koje su, po svom svojstvu posvećene mrtvima, dolazile možda iz ranijih vremena. U Istmičkim i Nemejskim igrama, u slavu mrtvih junaka, možemo isto tako da povežemo trieteričan ritam sa posmrtnim obredima. Ali objašnjenje ne važi za Zevsa Mahaneusa i za apolonske Karneje u Kosu, za Atinu Helotis, ni za 3 dana koliko su verovatno trajale Hijakintije iz Sparte. Ova periodičnost je ustalom dugo ostala živa: nalazimo je u primeni u jednom od dvaju Pergamskih praznika poznatih pod imenom Nikeforija i koji je primećen tek od 182. godine pre naše ere.

Bilo da se radi o vremenima i o ritualnim aktivnostima, broj 3 često asociran sa brojem 9. Žrtva koju Edip polaže Eumenidima je već to pokazala, sa tri puta 9 maslinovih grana. Obredi htoničkog i posmrtnog karaktera povećavaju, u stvari, primere dvaju brojeva: tu se obavlja praksa Deobe sudova za žrtve na devet. Posmrtni obedi uzeti pred grobom preminulog obavljaju se trećeg i devetog dana posle pogreba i zato se zovu trita i enata. Ponekad se dodavalo tome, u Atini, obed tridesetog dana. Kao toliko karakteristika koje pripadaju kultu mrtvih, najstrašniji od svih, ovaj običaj se sigurno zadržao u toku cele antike, pošto Lisijen aludira na trite. U svakom slučaju, u Atini, 3 poslednja dana u mesecu su bila posvećena mrtvima. U Argosu, kao u Atini, trajanje žalosti je bilo 30 dana.

Ali susret broja 3 i broja 9 nije ograničen kultovima o kojima je reč. U Sinopi, Posejdonove svetkovine su trajale tri dana u mesecu koji je nosio ime boga; one su trajale devet dana u Tronovom mesecu.

U jednom običaju sa Kosa, kombinacija brojeva 3 i 9 je došla iz neke plemenske potpodele, čije je poreklo najverovatnije sakralno. Na praznicima Zevsa Polieusa i Zevsa Mahaneusa, svaki od devet delova (enata) triju dojranskih plemena je davao jednog vola: trostruka devetina; zadržavalo se tri žrtve po plemenu za prvo žrtvovanje, dakle devet; ako taj deo nije bio zadovoljavajući, počinjalo se ponovo prema istom principu i žrtvovalo se opet 9.

Još jednom Zevsov kult, ovoga puta na Idi iz Krita, prikazuje slučaj trostruke devetke: posvećeni koji su svračali u pećinu u kojoj se rodio bog morali su da provedu 3 puta po 9 dana, ako je Porfir, koji to prenosi bar to uzeo iz verodostojnih izvora koji nisu kasnije bili izmenjeni. Ali postoji istorijski primer ovakve upotrebe, vrlo poznat: period od »3 puta 9 dana« u kome je, posle pomračenja meseca, prema savetu vračeva, Nisias odložio povlačenje Atinjana koji su opsedali Sirakuzu¹⁶). Način na koji je naredba izrečena dobro pokazuje važnost vezanu za sadržinu dvaju brojeva, kao što i sama činjenica svedoči ugled koji je uživala još u V veku sakralna aritmetika. Tukidid još prenosi koliko je često, u toku Peloponeskog rata, čuo da se priča da će taj rat trajati 3 puta 9 godina; i on konstatuje da je od svih prognoza, izrečenih u to vreme, to bila jedina koja se ostvarila, kako se to trudi da dokaže tačnim računanjem.

Najzad, Olimpijske igre pokazuju veliki broj lepih primera niza 3, 6, 12, sa svojih 6 duplih oltara, posvećenih 6 bogova i 6 boginja (računajući za jedinicu trijadu Hari-ta), njihovih prvobitnih 6 iskušenja, 6 krugova oko stadiona za vreme dugog pešačenja, 12 krugova trke sa kolima i trostruko ponavljanje Arhilokovog pevanja. Ovaj skup nas nagoni da mislimo da je u trenutku njihovog ustanovljenja, prava »svest brojeva« vladala u svešteničkim sredinama. Da li bi prosta navika dospelala, prilikom jednog stvaranja, do tako harmoničnog rezultata?

Izolovana upotreba broja 6 izgleda nam malo ređa. Mi smo samo primetili 6 dana javnih gozbi koje su obeležavale u Arkezini praznik Atine Itonije.

Naprotiv, broj 9, kao što počinjemo da uviđamo, jedan je od najvažnijih. Iako u religioznim ostvarenjima kao u epopeji, izražava naročita vremena, on ima druge funkcije. Služi brojanju sakralnih glumaca: u

Patrasu, dvostruko udruženje od devetorice muškaraca i 9 žena koje je vodilo praznik Dionizisa Aisimmetesa; u Magneziji Meandre, za Zevsa Sosipolisa, paralelne grupe od devetoro dečaka i 9 devojaka. Efeza će i kasnije imati svojih 27 molpevsandes (3 × 9). Ritual čišćenja primenjen na Oresta, o kome je pisao Pauzanijasa, i u kome se nalaze stanovnici Trezene, tiče se mitskog lica, ali, kao što se vidi, taj ritual ima svoj okvir u dokazanim običajima. Ekspresivno grupisanje trajanje devet obeležava Karneje, veliki praznik Apolona koji pruža rituale vrlo arhaičnog tipa kao što je trka Stafilodroma; njihov prestiž je bio takav da je Karnejosov mesec u toku koga se proslavljao taj praznik, obrazovao »period sakralnih praznika« i primirja za narode ovog porekla. Napravili su onda 9 šatora od lišća, u kojima su se ratnici skupljali po 9, i praznik je trajao 9 dana. Ti primeri, kao što se primećuje, vezani su sa raznim božanstvima, i broj ne izgleda zavisao od jednog ili od drugog božanstva.

Sto se tiče vremena, broj 9 se mnogo češće primenjuje na godine nego na dane. Ipak ne nedostaju primeri te poslednje podela: devetodnevni post za upućene eleuzijance, isti period uzdržavanja za žene koje učestvuju u Tesmoforijama, Karneje već navedene, praznicima Hefaistosa u Lemnosu, u toku kojih su gasili sve vatre ostrva te se čekalo devet dana da bi ih ponovo upalili sa sakralnim plamenom koji je dolazio sa Delosa. Isto tako pišu da je Arhelaos iz Makedonije (krajem V veka) osnovao u Pijeriji praznik Muza, koji je još imao isto vremensko trajanje kao pod Aleksandrom. Verovatno je uticao na taj praznik broj Muza (takvo je Diodorovo mišljenje), ili možda jednostavno prati tradicionalnu shemu ili čak, u jednoj zemlji gde je kult Muza verovatno dugog trajanja, sačuvani arhaični podatak. Za Afroditine praznike sa vrha Eriksa, takozvane Anagogije, možemo da oklevamo u određivanju čistote helenskog kulta; ipak ništa ne sprečava da su ga ponovo modelirali po nacionalnom tipu.

Deveti dan u mesecu je privukao pažnju beoćanskih seljaka čiji *poslovi i dani* podsećaju na verovanja. Oni su ga smatrali kao »van svih muka za ljude«.

Da li upotreba devetogodišnjeg perioda potiče od minoenskih vremena? *Odiseja* bi nam to sugerirala, pošto ga primenjuje na samog Minosa u jednom zagonetnom stihu, gore navedenom. Ako konsultujemo odgovarajuće beleške, konstatovaćemo kakva je bila neizvesnost antičkih komentatora. Prema tome, Minos bi se pojavljivao svake devete godine pred svojim božanskim ocem »da bi od njega primio savet, i da bi od njega naučio svoje dužnosti kao od učitelja mudrosti«; ili: vratio bi se svake devete godine na Idu da bi otud donosio zakone, uzdignute na taj način božanskim autoritetom; ili još: učio bi 9 godina na ovoj planini »daleko od ljudi«; ili još vrlo jednostavno: on bi vladao 9 godina. Sto se tiče izvora koji, izgleda, potvrđuju epopeju, oni se na kraju svode na Platona, čija je ljubav prema mitovima dovoljno poznata, i od koga je nemoguće saznati da li on ne pozajmljuje od Homera Minosov primer. Možemo dakle da se pitamo da li nije prebrzo izvoditi iz toga pretpostavku istorijskog poretku, i zaključiti da je na Kritu kralj morao, svake devete godine, da uđe u sakralnu pećinu lokalnog boga, odakle je izlazio samo kad je dobio od njega pristanak, bez koga bi on zavek nestao.

Jedna druga činjenica nas sada primorava da budemo oprezniji. Karakteristično je da je religiozna kontrola u istom periodu bila izvršena u Sparti na sledeći način: Skupljene sudije iz Sparte su u određeno doba posmatrale nebo i svrgnule bi kralja kad bi videle zvezdu padalicu, znak nebeskog nezadovoljstva.

Možemo se u širem smislu zapitati da li iskušenje božanskog zadovoljstva prema Kritskom ili Spartanskom kralju mora da se odvoji od perioda ispaštanja istog trajanja čije tradicije čuvaju mitske primere. Izgleda da možemo govoriti u oba slučaja o čistoti (pronađenoj ili sačuvanoj) koja treba da se proveriti na kraju tog ciklusa. Po-

znato je da su u to vreme ispaštanja imponovala Apolonu da bi se očistio od ubistva Pitona, i boj protiv čudovišta se uvek komemorirao enaeterskim praznikom septeriona. Zbog ovog trajanja Pitonske igre su se proslavljale, na početku, na kraju jednog osmogodišnjeg perioda, što znači, na grčki način, u devetogodišnji. Isto progonoštvu za ispaštanje se nalazi u Heraklesovoj legendi, posle ubistva Ifitosa; u Kadmosovoj, kad je ubio zmaja, primer gde se može zamisliti uticaj Apolonovog zadatka. Takva je još bila, kao što smo već приметili, kazna bogovima koji se nisu držali zakletve u Stiksa. Kad Pindar, u fragmentu koji je Platon sačuvao, tvrdi da Prozerpina vraća na zemlju »u devetogodišnji« duše izvesnih mrtvih, posle »ispaštanja njihovih pragrehov«, on potvrđuje vrednost ovog perioda za ispaštanje grehova, čak i da izlaze relativno mladu doktrinu. Verovatno da se devetogodišnje progonoštvo nalazi još u vrlo arhaičnom kultu Zeusa Likajosa: onaj koji je jeo deo žrtve (verovatno ljudske na početku) morao je da »postane vuk« za 9 godina ali se tek u desetoj godini vraćao svom prvobitnom obliku ako je u toku tog perioda prestao da jede ljudsko meso.

Enaeterski period je još određivao povratku Dafneforiji, velikih Apolonovih praznika u Tebi i u Delfima; isto tako u ovom drugom gradu, dionizijski praznik koji se zove Herois, i Harile, koje nisu imale glavnog božanstva. Taj skup je verovatno bio vrlo arhaičan. Možemo dodati da je u sedmstvu Grka jedan narod koji nije bio bez dalekog srodstva sa njima, Iliri, prinosio svake devete godine žrtvu od 4 konja Posejdonu, ili lokalnom božanstvu koje mu je slično.

Međutim, sakralna uloga broja 12 je retka i otprilike ograničena na ritualne aktove: žrtvovanje 12 žrtava (dodekas ili dodekes), žrtve koje su naročito prinosene Delosu i u Delfima po Atinjskim teorijama; i grupa 12 sakralnih kolača sakupljenih u jedno isto prinosenje (sindodeka, kaže Euripid), čije nas ime, *Frigijski meseci*, nagoni da mislimo da se radi o azijskom običaju. Treba isto tako računati da je žalost u Sparti trajala 12 dana; 12-og dana su prinosili žrtvu. Ne znamo da li treba videti neko značenje u činjenici da su se u Magneziji praznici Zeusa Sosipolisa slavili dvanaestog Artemisiona.

Prisustvo broja u religioznim običajima se vrlo često smatralo kao da potiče od Apolonovog kulta i kao azijska činjenica koja je trebala da se suprotstavi indoevropskom računanju sa brojevima 9 i 10. U stvari, sedmi dan u mesecu se smatrao kao dan rođenja Boga; i toga dana su vršili neke obrede u čast tog boga na vrlo raznim mestima kao što su Milet, Sparta, Krotona. Među godišnjim ceremonijama koje su mu bile posvećene, neke su često padale prvog i sedmog u mesecu: tako Pijanepsije sedmog dana u Pijanepsijevom mesecu; Targelije su u stvari počinjale šestog, ali glavni ritual Targelosa se proslavljao sedmog. U toku ovog poslednjeg praznika, u Jonskim zemljama, davali su 7 udaraca sa smokvinim granama ili prućem dvema osobama koje su igrala ulogu onoga koji ispašta tuđe grehove i žrtvovali glavicu kupusa od 7 listova.

Serijski 5, 10, itd. o kojoj su mitovi dali nekoliko primera, izgleda da se ređe upotrebljavala nego u prethodnim religioznim ostvarenjima.

Ipak je broj 5 glavni u jednom ciklusu godina, i penteterski praznici su dosta brojni, Olimpijske igre i Velike Palateneje su čuveni primeri; ali ima ih i manje poznatih, vezanih sa raznim božanstvima: praznici Zeusa Katejbatesa u Lakoniji; Elefterija od Plateje poslata Heri, praznici iste boginje u hramu Zeusa Panamarosa (helenistički); demeterijanske misterije iz Keleje (blizu Flijunta); atičke Bravonije posvećene Artemidi, Leukofrijeme osnovane u čast istoimene boginje kod Magneta po jednom proročanstvu iz Delfa u 221. godini; atinske Delije i Proja u Apolonovom kultu; Heraklesov praznik u atičkoj provinciji Diomejesa; asklepijadske igre iz Epidaura i Kosa; veliki praznici iz Amfijaraosa, Mu-

saja iz Tespijesa; jedna od dveju Nikiforija iz Pergama.

Mi bismo verovatno stigli do dosta primitivnog fonda kad bismo bili sigurni da je dete uklopljeno u porodici petog dana posle svog rođenja ceremonijom *amfridromije*; ali izvesni izvori beleže sedmi i čak deseti dan. Nailazimo samo na jednu grupu osoba gde interveniše broj 5. U lakedemonskim Karnejama mladići koji su morali da ih vode, bili su izabrani kockom po 5 iz svakog plemena; oni su zadržavali svoju funkciju 4 godine iako je to bio jednogodišnji praznik, što pretpostavlja da je možda bio u početku penteterski.

Broj 10, koji se skoro ne primenjuje na vreme, nalazi se, verujemo, u sakralnim aktovima, samo u Lakedemoniji: u Dionizijskim praznicima učestvovalo je u trci 11 devojaka, što znači 10 plus 1 koja je bila voditeljka.

Među deseticama, pronašli smo samo postojanje jednog hora od 50 horistikinja u Velikim Dionizijama. A što se tiče hekatomba, nije suviše setiti se da nisu imale uvek 100 žrtava.

Broj 4, vrlo malo važan u epopeji, kako nam se čini, igra neznatnu ulogu u mitovima i kultovima. Može se samo приметiti među prvima 4 Zapetovih sinova i 4 doba starosti čovečanstva; još su možda ta 4 doba rezultati nekog relativno kasnijeg rasuđivanja. U domenu sakralnih glumaca, izgleda značajno da se, s obzirom na retkost izvora, broj 4 uvek odnosi na žene. Za praznike Demetre Htonije u Harmoni, 4 stare žene su simbolizirale 4 krave; u Olimpiji, na Dionizijskim Tijama iz Elide, 16 (4x4) žene su organizovale dva hora u Hipodamjini, čast i u čast junakinje Fiskoe, vodile računa o načinu kako se prinosio Herin sakralni veo i sudile na trkama devojaka koje su se takmičile u čast iste boginje. Heziod pridaje veliku sakralnu vrednost četvrtom danu u mesecu, dok broj 4 ne izgleda povezan sa ritualnim vremenima.

¹⁾ Za ovaj deo dosta smo se služili H. Usenerom *Dretheit* u Rajnskom muzeju, tom LVIII, 1903, str. 1-47, 161-208, 321-62).

²⁾ J. E. Harrison: *Prolegomena to the study of greek religion*. Str. 286-8.

³⁾ *Pausanias*, IX, 29, 2; *Diodore*, IV, 7. Vidi Kees, art. Musai, in P. W., tom XVI, 687-91.

⁴⁾ Mogli smo приметiti izvesnu težnju ka grupisanju od strane tri božanstva zaštitnika gradova. Ali bi primeri koje daje Usener (cit. delo str. 15-16) utoliko više zahtevali posebna istraživanja da bi se utvrdilo tačni domet tih grupisanja, istovremeno u kultu i u savesti vernika, i datum kad se pojavljuju.

⁵⁾ Prvobitno su bile poznate samo 2 Sarite u Beotiji, Lakedemoniji, u Atini, 2 Parke u Delfima. Odisija govori o Sirenama u množini, ali se takođe računalo da ih je bilo tri.

⁶⁾ *Zerne i Bulanže: Grčki genije u religiji*, str. 61.

⁷⁾ Kad se njima pridruži Eask, oni čine trijadu Vražjih sudija.

⁸⁾ *Herodot*, IV, 10.

⁹⁾ G. Weiker: *Der Seelenvogel in der alten Literatur und Kunst*.

¹⁰⁾ Poznat je još jedan Apolon istog tipa (*Usener*) str. 184-4.

¹¹⁾ *Teogonija* (312) pripisuje 50 glava tom čudovištu.

¹²⁾ Kao i verzija priče o Lajosu, prema kojoj je on tri puta postavljao pitanje i dobio odgovore od Apolona da ne treba da ima decu (*Eshil: Sedmorica protiv Tebe*); priče prema *Herodotu*: Knez na lomači izgovara 3 puta Solonovo ime (I, 86); Rampant konstataje 3 puta da je njegovo blago opljačkano (II, 121); Periandar, tiranin iz Korinta, sažalio se na svog sina kad ga vide kako 3 noći luta bez skloništa, i prihvata ga četvrti noći (III, 52); posle trećeg pokušaja odlučuje da se vrati u Korint; Veliki Kralj naređuje da mu se 3 puta ponavlja: »Sećaj se Atinjana«.

¹³⁾ Prema nekim verzijama, čudovište junaka je bilo izgubilo treće oko.

¹⁴⁾ *Teogonija*, 722-801-3.

¹⁵⁾ *Ibid.* 636.

¹⁶⁾ *Tukidid*, VIII 50: »tris enea imeras mine« (os. tadaše tri devetke dana).

»HOMÈRE ET LA MYSTIQUE DES NOMBRES«, P. U. F. Paris, 1954.

Prevela sa francuskog BORJANKA LUDVIG

FRIDRIH ENGELS

BELEŠKE UZ APOKALIPSU

Prilikom skidanja sedmog pečata pojavljuju se sedam anđela s trubama, svaki put kad jedan od njih zatruubi događaju se nova strašna znamenja. Pošto zatruubi sedmi, na scenu izlaze novih sedam anđela sa sedam čaša gneva gospodnjeg koji se izliva na zemlju; opet nove nesreće i kazne. Uglavnom, to je velikim delom zamorno ponavljanje toga što se već mnogo puta govorilo. Zatim se pojavljuje žena-Vavilon, velika bludnica u purpurnoj odeći, koja sedi na vodi, opijena krvlju svetaca i mučenika Isusovih; to je veliki grad na sedam brda koji vlada nad svim carevima zemlje. Ona sedi na zveri sa sedam glava i deset rogova. Sedam glava označava sedam brda, a takođe i sedam »careva«. Od tih careva petorica je poginulo, jedan postoji, a sedmi će tek doći, a posle njega doći će još jedan od prve petorice, smrtno ranjen, ali izlečen. Poslednji vladace na zemlji 42 meseca, ili 3,5 godine (polovina 7 svetih godina), proganjaće vernike, ubijati ih i nastaći bezbožnost. Ali, posle toga, dogodiće se velika odlučujuća bitka; sveci i mučenici biće osvećeni uništenjem velike bludnice — Vavilona i svih njenih pristalica, to jest, velike mase ljudi; davo će biti svrgnut i zatvoren u pakao 1000 godina a tokom tog vremena zavladaće Hristos zajedno sa mučenicima vaskrslim iz mrtvih. Ali po isteku 1000 godina davola će ponovo osloboditi i biće novi obračun u kome će davo biti konačno pobeđen. Zatim će nastati drugo vaskrsenje iz mrtvih kada će se i ostali mrtvi probuditi i pojaviti pred sudom boga (imajte u vidu — boga, a ne Hrista!) i vernici će ući u novo nebo-zemlju i novi Jerusalim za večan život.

Ukoliko je sve to izgrađeno na judejsko-prehrišćanskom materijalu, ovde je skoro samo čisto judejsko predstavljanje. Od kad su za narod Izraela nastupila u ovom svetu teška vremena, počevši od oporezivanja Asiraca i Vavilonaca, rušenja oba carstva, Izraela i Judeje i sve do porobljavanja Seleukida, prema tome od Isaije do Danila, svaki put u vreme nesreća proriče se dolazak spasitelja. U Danila (XII, 1-3) postoji čak predskazanje o dolasku Mihaila, anđela čuvara Jevreja, koji će ih spasiti od velikih nesreća; mnogi će vaskrsnuti iz mrtvih, doći će strašni sud, a učitelji koji će izvesti narod na pravi put večno će sijati kao zvezde. U Otkrivenju Jovanovom hrišćanima se samo oštro naglašava skori dolazak Hrista i blaženstva vaskrslih vernika, uglavnom mučenika.

Za objašnjenje ovog smisla proročanstva u meri u kojoj se ono odnosi na događaje toga vremena dužni smo nemačkoj kritici, naročito Evaldu, Ljukeu i Ferdinandu Benaru. Zahvaljujući Renanu objašnjenje je postalo dostupno i van teoloških krugova. Da velika bludnica-Vavilon označava Rim, grad na sedam brda, već smo videli. O zveri na kojoj ona sedi, u glavi XVII, 9-11, rečeno je sledeće:

„sedam glava (zveri) to su sedam gora na kojima žena sedi. I jesu sedam careva. Pet je njih palo, i jedan jest, a drugi još nije došao; i kad dođe, za malo će ostati. I zver koja bješe i nije, i ona je osmi, i jest od sedmorice i u propast ide«.

Ovde zver označava rimsku svetsku imperiju, predstavlja dosledno porodicu imperatora, od kojih je jedan bio smrtno ranjen i više ne vlada, ali se izleo i vratio da bi u svojstvu osmoga uspostavio carstvo bogohulstva i svetogrđa. I biće joj dano...